

ДАРУ-Л УЛУМ ДЕОБАНД ҒҰЛАМАЛАРЫНЫҢ САЯСИ ҰСТАНЫМЫ

¹ Б. Абдилхаким, ² Қ. Құрманбаев, ³ Р.С. Мухитдинов, ⁴ А.Б. Әкімханов

АҢДАТПА

Мақалада Дару-л Деобанд мектебі ғұламаларының саяси ұстанымдары мен тәжірибелері, сонымен қатар оқу орнының қысқаша тарихы қамтылады. 1866 жылы Үндістанның Деобанд қалашағында медресе ретінде құрылған Дару-л Деобанд – тек қана діни білім беретін оқу орны ғана емес, сонымен қатар ойшылдық мектебі ретінде саналады. Дару-л Деобандтың құрылуына негізінен Үндістандағы мұсылман ғұламалары мұрындық болды және медресенің негізгі ұстанымдарын да солар белгіледі. 19 ғасырдың екінші жартысы Үндістан үшін саяси күрделі кезең еді. Үнді халқының британдықтардың отарлық билігіне қарсы ұлт-азаттық күресінің бастау алып келе жатқан шағы. Осындай алмалы-төкпелі заманда деобандық ғұламалар да саяси процесстерден тысқары қала алмады. Үнді халқымен бірге мұсылман ғұламалары да ұлт-азаттық күреске белсенді түрде қатысты, тіпті кейбір көтерілістерге басшылық етті. 20 ғасырдың бірінші жартысында деобандық ғұламалар арасында Үндістан мұсылмандарының болашағына қатысты екі түрлі көзқарас болды: бірінші топ Үндістан мемлекетінің Ұлыбританиядан тәуелсіздік алып, тұтас қалуын қаласа, екінші топ мұсылмандар үшін бөлек мемлекет құру қажеттігін айтты. Бірінші топтағылар Үндістан ғұламалары ұйымында болды әрі олар Махатма Гандидің Ынтымақтастықтан бас тарту ұйымын қолдады. Ал екінші топтағылар Ислам ғұламалары ұйымын құрды. Нәтижеде 1948 жылы тәуелсіз Пәкістан мемлекеті құрылды. Деобандық ғұламалар бұдан кейін де түрлі партиялар арқылы Пәкістан саясатына ықпал етіп отырды. Уақыт өте келе деобандық идея негізде екі топ құрылды. Біріншісі – таблиғи жамағат, екіншісі – талибан қозғалысы. Бұлардың біріншісі діни миссионерлікпен айналысса, екіншісі саяси амбициялар құрды. Мақалада Дару-л Улум Деобанд мектебінің саяси қырына талдау жасалына отырылып, жоғарыда аты аталған екі ұйымға тоқталады.

Түйін сөздер: Дару-л Деобанд, деобандилік, ислам, медресе, талибан, таблиғи жамағат, Үндістан, Пәкістан.

^{1,2,3,4} Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті университеті, Алматы, Қазақстан

Автор-корреспондент:
Б. Абдилхаким
burhanhakim01@gmail.com

Мақаланың сілтемесі:
Абдилхаким Б.,
Құрманбаев Қ.,
Мухитдинов Р.С.,
Әкімханов А.Б.
Дару-л Улум Деобанд
ғұламаларының саяси
ұстанымы // Адам әлемі. –
2022. – №4 (94). – Б. 145-158.

Политическая позиция улемов Дару-л улум Деобанд

Аннотация. Статья содержит политические позиции и опыт ученых школы Дару-л Деобанд, а также краткую историю учреждения. Дару-л Деобанд, основанный в 1866 году как медресе в индийском городе Деобанд, является не только учебным заведением, дающим религиозное образование, но и считается школой мысли. Создание Дару-л Деобанд было в основном инициировано мусульманскими учеными в Индии, и они также установили основные принципы медресе. Вторая половина XIX века была политически сложным периодом

для Индии. Это было началом национально-освободительной борьбы индийского народа против колониального господства англичан. В такое беспокойное время деобанские ученые не могли оставаться в стороне от политических процессов. Наряду с индусами активное участие в национально-освободительной борьбе принимали и мусульманские ученые, которые даже возглавили ряд восстаний. В первой половине XX века среди ученых-деобанцев существовало два разных взгляда на будущее индийских мусульман: первая группа хотела, чтобы индийское государство оставалось независимым и неприкосновенным, а вторая группа выступала за необходимость создания отдельного государства для мусульман. Первая группа принадлежала к улемам Индии и поддерживала Движение отказа от сотрудничества с Махатмой Ганди. А вторая группа создала организацию Исламских ученых. В результате в 1948 году было создано независимое государство Пакистан. Ученые Деобанда продолжали влиять на политику Пакистана через различные партии. Со временем на основе идеи деобандизма сформировались две группы. Первое – это «Таблиги Джамаат», второе – движение «Талибан». Первый из них занимался религиозно-миссионерской деятельностью, а второй имел политические амбиции. В статье анализируется политическая сторона школы Дару-л-Улум Деобанд и уделяется двум вышеупомянутым организациям.

Ключевые слова: Дару-л Деобанд, деобандизм, ислам, медресе, талибы, Таблиги Джамаат, Индия, Пакистан.

The Political Position of Ulemas of Daru-l ulum Deoband

Abstract. The article contains the political positions and experiences of the ulemas of the Daru-l Deoband school, as well as a brief history of the institution. Daru-l Deoband, founded in 1866 as a madrasan in the Indian town of Deoband, is not only an educational institution that provides religious education, but is also considered a school of thought. The establishment of Daru-l Deoband was mainly spearheaded by ulemas in India and they also established the main principles of the madrasan. The second half of the 19th century was a politically difficult period for India. It was the beginning of the national liberation struggle of the Indian people against the colonial rule of the British. In such turbulent times, Deobandi scholars could not stay out of political processes. Along with the Hindu people, Muslim scholars also took an active part in the national liberation struggle and even led some uprisings. In the first half of the 20th century, there were two different views among the Deobandi scholars regarding the future of Indian Muslims: the first group wanted the Indian state to remain independent and intact, while the second group advocated the need to create a separate state for Muslims. The first group belonged to the Ulama of India and supported Mahatma Gandhi's Non-Cooperation Movement. And the second group created the organization of Islamic scholars. As a result, the independent state of Pakistan was established in 1948. Deobandi scholars continued to influence the politics of Pakistan through various parties. Over time, two groups were formed based on the Deobandi idea. The first is the Tablighi Jamaat, the second is the Taliban movement. The first of these was engaged in religious missionary work, while the second had political ambitions. The article analyzes the political side of the Daru-l-Ulum Deoband school and focuses on the two organizations mentioned above.

Key words: Daru-l Deoband, Deobandism, Islam, Madrasah, Taliban, Tablighi Jamaat, India, Pakistan.

Кіріспе

XIX ғасырда әлемде отарлық саясат үстем құрып, ислам мемлекеттері бұрынғы ықпалын жоғалтқан шақта кейбір мұсылман елдерінде дінді жандандыруға бағытталған қозғалыстар пайда бола бастады. Бұған Алжирдегі Рашидия, Судан мен Нубиядағы Амиргания мен Санусия, Араб Түбегінде Уахабия, Нигерияда Фулани, Судандағы Махди және Үндістандағы Сәйид Ахметтің

Жиһад қозғалыстарын мысал келтіруге болады. Бұл қозғалыстардың бір бөлігі исламның қайта жандануын қарулы күшпен жүзеге асыру қажет деп пайымдаса, басқа бір бөлігі діни ағартушылық жолын ұстанды. Дару-л Улум Деобанд мектебін екінші топқа жатқызуға болады [1, 32 б.].

1857 жылы Үндістанда ағылшындардың отарлық саясатына қарсы үлкен көтеріліс орын алды. Дегенмен үнділер мен мұсылмандар атсалысқан бұл дүмпү

Негізгі бөлім

сәтсіздікке ұшырайды. Осы оқиғалардан кейін үнді мұсылмандары саяси-мәдени келеңсіздік пен қиындықтарға тап болды. Ағылшындар батыстық жүйе бойынша жаңа білім беру бағдарламаларын енгізуді қолға алды. Оның үстіне индуизм мен хриситиандықты насихаттау шаралары белсенді түрде жүрді. Үнді субконтинентіндегі мұсылман билеушілер тарапынан қаржыландырылатын ескі медресе жүйесі күйреп, діни білім беру жүйесі әлсіреді. Сондықтан үнді мұсылмандары арасында ислами ілімдерді сақтап қалу қажеттілігі туындады. Әуеліде бір топ ғұлама Чатта атты кішкентай мешітте ислами ілімдерді оқытуды қолға алды. Ал 1866 жылы 30 мамырда Мұхаммед Қасым Нәнутауи (1830-1883) және Рашид Ахмед Гангохи (1826-1905) тарапынан Дару-л Деобанд медресесінің негізі қаланды. Британ билігінің көзіне түспеу үшін медресе Делиден 150 шақырым жердегі Деобанд деген шеткері қалашықта құрылды [2, 101 р.]. Деобанди мектебі теологиялық жағынан діни реформатор Шах Уалиулла Дәһлауиден (1703-1762) әсер алды. Дару-л Улум «Ілімдер Үйі» деген мағынаны білдіреді. Мәулана Нәнутауи бастаған медресені құрушылардың негізгі мақсаты – осы оқу орындары арқылы исламға төніп тұрған қауіптерге қарсы тұру, дінге қызмет ететін, академиялық исламды дамытатын, сондай-ақ саяси дағдарыстардан елді алып шығатын көсемдерді дайындау болды [3, 7 б.].

Әдіснамасы

Мақалада тарихи оқиғалар қозғалатындықтан герменевтика тәсілі, сонымен қатар саяси оқиғаларға талдау жасау аясында дедукция және индукция әдістері қолданылады. Зерттеуде арабша сөздер мен көптеп кездесетін урду есімдеріне транслитерация жасалынады. Ағылшынша есімдер мен ұйым атауларының қазақша аудармасы беріліп, жақшаның ішінде ағылшын тіліндегі түснұсқасы жазылады.

Дару-л Улум Деобанд мектебінде ханафи мәзһабына негізделген дәстүрлі ислам үйретілді. Медресе ислам дінін сырттан кірген элементтерден (бидғаттардан) арылтуға көңіл бөлді [4, 554 с.]. Оқу жүйесін құру барысында мектептің негізін қалаушылардың британ оқу орындарының тәжірибесінен пайдаланғандығы айтылады [5, 176 р.]. Деобанд Дару-л Улум тек білім беретін медресе ғана емес, сонымен қатар діни қозғалыс және идеялық орталық еді. Ол Үндістан территориясындағы және Азия құрлығындағы мұсылмандарға ықпал етуші күшке айналды. Уақыт өте келе Деобанд Дару-л Улум жүйесі бойынша Үндістанның басқа елді мекендерінде де медреселер ашыла бастады. Дару-л Улум Деобанд Осман империяның падишахтарымен, атап айтқан Екінші Абдулхамидпен байланыс құрды. Ол медресеге қолдау ретінде Стамбулдан Деобандқа арабша және парсыша кітаптар жібергізді [4, 554 с.].

Деобанди медресе жүйесінің бір жаңалығы оқу орындарының көпшілік, яғни халық тарапынан қаржыландырылуы болды. Мәулана Нәнутауи медресенің бір жерден тұрақты түрде немесе мемлекет тарапынан қаржыландыруына тыйым салды. Оған дейін медреселер негізінен билеуші тап не дәулетті кісілер тарапынан қолдау тбатын. Жаңа қаржыландырылу жүйесі оқу орындарының бұрынғыдан әлдеқайда тәуелсіз болуына мұрындық болды. Бұрындары ұстаздар уақыф (қайырымдылық) жерлерден түскен ақшаға күн көретін немесе кей жағдайларда шәкірттерге үйлерінде ақысыз білім беретін. Бұл екі жағдайда да шәкірттер өз шығындарын өздері көтеретін. Сондықтан діни білім алу қоғамдағы белгілі бір топтар үшін ғана қолжетімді болды. Ал кедей балалардың білім алуға мүмкіндіктері болмады. Өз кезегінде Деобанд медресесі шәкірттерін ақысыз азық-түлік және баспана-

мен қамтамасыз ету арқылы діни білім алуды қоғамның барлық бөліктеріне қолжетімді етті [6, 7-8 pp.].

Деобанди медресесінің негізін қалаушылардың бірі Мәулана Нәнутауи оқу орнының тұрақты және салауатты жұмыс атқаруы үшін ережелер жиынтығын дайындады. Бұл ережелер «Усул-е Хиштгана» (сегіз принцип) деген атаумен танымал. Олар:

1. Медресенің жауаптылары әрқашан материалдық көмектің мөлшерін ұлғайту жолдарын қарастырып отыруы қажет;

2. Медресе басшылығы шәкірттерді ас-сумен қамтамасыз етуі және жаңа талапкерлерді оқу орнына белсенді түрде тартуы шарт;

3. Медресе басшылығы бірінші ретте оқу орнының мүддесін алға қоюы қажет. Әйтпеген жағдайда медресе тоқырауға ұшырайды;

4. Медресенің ұстаздары да өздерінің қара бастарын ойламай, жоғарыдағыдай көзқарасқа ие болуы керек;

5. Медресенің төрт жылға арналған оқу бағдарламасы белгіленген мерзім ішінде түгелдей оқытылып, тәмамдалуы шарт. Бұл медресе дамуының кілті болмақ;

6. Медресенің тұрақты кіріс көзі болмаса да, Аллаға сене отырып жұмысты жалғастыра беру керек. Тек ақшаға сену Аллаға деген сенімді азайтады. Егер Аллаға сенім әлсіресе, бұл жақсылыққа апармайды;

7. Билік пен дәулетті адамдардан қаржылай көмек алудан сақтану қажет;

8. Қаржылай көмегі арқылы атақ-даңққа қол жеткізуді көздемейтін кісілердің қайырылымдылықтары берекет әкеледі [6, 5-6 pp.].

Бұл ережелердің мазмұнынан Дару-л Деобанд медресесінің негізін қалаушылардың оқу орнының барынша сыртқы факторлардан тәуелсіз болуын көздегенін байқауға болады.

1920 жылы Дару-л Улум Деобандта 900, 1931 жылы 900 шәкірт оқыды. Бұлардың 368-і Үндістаннан, 185-і Бенгалдан, 150-і қазіргі Пәкістан террито-

риясы мен Пунжабтан, 26-ы Ассам мен Бирмадан, 17-і Шығыс Түркістаннан (Қытай), 26-ы Бұхарадан еді [7, 124 p.]. Деобанди медреселері Африка құрлығының Оңтүстік Африка, Замбия, Малауи, Зимбабве, Танзания, Мозамбик және Уганда секілді елдерінде де бар. Бұл жерлердегі медреселерге шәкірттерді көбінесе табиғи жамағат тобының өкілдері тартатыны айтылады. Деобандық ұстаздар негізінен ханафи мәзһабын ұстанса да, Африкадағы кейбір медреселер жергілікті халықтың қажеттілігіне орай шафиғи және мәлики мәзһабтарын да оқытады [8, 105 p.].

XX ғасырдың соңына таман Деобанд мектебінде 3000 жуық студент біліп алды. 1990 жылдардың орталарында Үндістан үкіметі шетелдіктер үшін Дару-л Деобандта білім алуға мүмкіндік беретін визаны тоқтатты.

Деобанд ғұламаларының саяси жолы

Дару-л Улум Деобандтың саясатпен арақатынасы жайлы Мұхаммед Қасым Нәнутауидің немересі, медреседе көп жылдар басшылық қызмет атқарған Мұхаммед Таййыб Қасыми (1897-1883) келесідей баяндайды: «Дару-л Улум Деобанд тек қана білім беретін медресе ғана емес, сонымен қатар ол – ойшылдық мектебі. Оқу орны алғашқы күннен бастап түлектерінің бойына еркіндік рухын дарытты... «Дару-л Улум Деобанд саясаттан алшақ болды, онымен еш байланыс құрмады» деп айтуға болмайды. Иә, ол саяси бағытта арнайы білім берумен айналыспады. Дегенмен медресе саясат саласында қызмет атқаратын саясаткерлер мен саяси кадрлар дайындауда қалыс қалмады. Бұл тұлғалар Дару-л Улум Деобандтың құндылықтары мен тәрбиесін бойларына сіңірді, сондай-ақ медресенің ойшылдық һәм тәжірибелік байлығынан сусындады» [9, 279-280 бб.]. Яғни деобандықтар саясатқа араласқандықтарын жоққа шығармайды. Жоғарыдағы сөздерден тағы бір байқайтынымыз - олар саясаттың

өмірдің маңызды компоненті екенін қабылдайды әрі онымен мақсатты түрде айналысуды қажетті деп санайды. Жалпы Деобанди жүйесінің саяси қырына назар аударатын болсақ, бұл бағытта мекеме ретінде Дару-л Улум Деобандтан гөрі көбіне ғұламалар санатының белсенділік танытқаны байқалады. Сондықтан Дару-л Улум Деобандтың саяси келбеті ғұламаларының ұстанымдары мен саяси тәжірибелері арқылы көрініс табады дегуге болады.

Үндістандағы мұсылман ғұламаларының саяси белсенділіктері XIX ғасырдың ортасынан бастау алады. Британдықтардың отарлық саясатының қауіптілігі жайында мұсылман ғұламаларының үндістандықтарды бірінші болып ескерткендігі айтылады. 1857 жылғы Ұлыбританияның Үндістандағы отарлық саясатына қарсы көтерілістің басталуын да мұсылман ғұламаларының рөлі зор болды. Дару-л Улум Деобандтың негізін қалаушылардың бірі Мұхаммед Қасым Нәнутауидің 1857 жылғы көтеріліске басшылық еткені айтылады [9, 271 б.]. Алайда бұл дүмпудің сәтсіз аяқталуы нәтижесінде Үнді субконтинентінде қатаң ағылшын саяси жүйесі орнады. Үндістандағы мұсылман ғұламаларының біразы аталмыш көтеріліске қатысып опат болды немесе өмірлерінің қалған бөліктерін түрмеде өткізді. Осыған орай бұған дейін белгілі бір деңгейде саяси белсенділік танытқан мұсылман ғұламалары саясаттан бойларын алыс ұстайтын болды [10, 7 р.]. Бірақ бұл жағдай бірінші дүниежүзілік соғысқа таман өзгерді. Мәселен 1920 жылға дейін деобандық тарихшылар тарапынан жазылған мәліметтерде ғұламалардың 1857 жылғы Ұлт азаттық көтеріліске қатыспағандығы алға тартылды. Ал аталмыш жылдан кейінгі жазылған тарихтарда деобандилықтардың 1857 жылғы көтеріліске белсенді түрде қатысқандығы, олардың «бейбітшілік үшін күресушілер» екендігі баяндалады [10, 7 р.].

Жалпы XIX ғасырдың соңы XX ғасырдың басында саяси белсенділіктерімен

та-нылған екі деобандилік ғалым Мәулана Махмуд Хасан (1851-1920) мен оның шәкірті Мәулана Хұсайн Ахмед Мәдани (1879-1957) көзге түседі. Мәулана Махмуд Хасан Деобанди медресесін саясатқа араластырып, оған қандайда бір зиян тигізбеу үшін өзге орталықтар ашты. Қағаз жүзінде білім беретін мекемелер болып саналған осы орталықтар арқылы, ол іс жүзінде билікке қарсы астыртын саяси іс-әрекеттер жүргізді [11, 41 р.].

Бірінші дүниежүзілік соғыс басталған кезде Мәулана Махмуд Хасан британдықтарға қарсы қарулы күрес ұйымдастыруды жоспарлады. Осы мақсатта Ауғанстандағы тайпаларды өз тарапына тартуға тырысты. Дегенмен ағылшындарды қолдаған Ауғанстан әмірі бұған жол бермеді. Содан соң Мәулана Махмуд Хасан Хижаздағы түріктер тағайындаған губернатормен байланыс құрғысы келді. Осылайша ол Үндістандағы британдықтарға қарсы келешек революцияға Стамбулдағы османдық халифаның қолдауын алуды көздеді. Мәулана Махмуд Хасан османдықтар тарапынан диттеген қолдауын тапты. Дегенмен оның жоспары жүзеге аспады. Себебі Хижазда османдықтарға қарсы британдықтардың демеуімен араб революциясы басталып кетті. Бұл төңкеріске ағылшындардың берген уәдесіне алданған, өзі түріктер тарапынан тағайындалған Меккенің әмірі Шариф Хұсейн жетекшілік етті. Өзінің іс-қимылмын ақтау мақсатында Шариф Хұсейн османдық түріктерді кәпір деп жариялайтын пәтуа шығарғызуға тырысты. Бұл пәтуа заңды күшке ие болу үшін меккелік ғұламалардың, сәйкесінше сол уақытта Меккеде тұрып жатқан Мәулана Махмуд Хасанның да қолы қажет еді. Мәулана Махмуд Хасан екі таңдау арасында қалды. Егер пәтуаға қол қоятын болса, онда ол ағылшындардың османдықтарға қарсы саясатын ақтаған болатын әрі осы арқылы Үндістандағы мұсылмандар арасында түсінбеушілік туғызатын. Ал қол қоймаса Шариф

Хұсейннің оны ағылшындарға тапсыратыны белгілі еді. Махмуд Хасан қол қоюдан бас тартты. Осы себепті ол және қасындағы шәкірті Хұсейн Ахмед Мәдани тұтқындалып, ағылшындарға берілді. Артынан Малтада үш жыл қамауда отырды. Малтадан қайтқан соң Мәулана Махмуд Хасан ағылшындарға қарулы қарсы тұру идеясынан шегінді, оның орнына Махатма Ганди бастаған Ынтымақтастықтан бас тарту қозғалысы (Non-Cooperation Movement) мен Үндістан Ұлттық Конгресіне (Indian National Congress) қосылды. Осылай ол өзінің агрессивті саяси жолын, прагматикалық негізге бағыттағандай болды. Дегенмен Мәулана Махмуд Хасан қамақтан оралғаннан кейін көп өтпей 1920 жылы Делиде көз жұмды. Өз кезегінде шәкірті Хұсайн Ахмед Мәдани оның саяси күресіндегі ізбасары ретінде көпшілік тарапынан қабылданды [11, 42-44 pp.].

Хұсайн Ахмед Мәдани ұстазының саяси жолын жалғастыра отырып Үндістан Ұлттық Конгресі мен Үндістан ғұламалар ұйымын (Жәмийат Уламай һинд) қолдады. Екінші ұйым 1919 жылы Мұхаммед Ки-фаятулла (1875-1952) басшылығындағы деобандық ғұламалар тарапынан құрылған болатын. Ұйым Халифат қозғалысының (1919-1924) да белсенді мүшелері болды. Өз кезегінде Халифат қозғалысы Осман халифатының қайта жандануының қолдап, үгіттеді. Дегенмен 1924 жылы жаңадан құрылған Түркияда халифаттық толығымен жойылғаннан кейін, қозғалыс та өз белсенділігін тоқтатты.

Үндістан Ұлттық Конгресі мен Үндістан ғұламалар ұйымы да британдықтарға қарсы үнділер мен мұсылмандардың біріге күресу керектігі ұстанымында болды. Хұсайн Ахмед Мәдани Ынтымақтастықтан бас тарту қозғалысының шариғатқа сай келетіні туралы пәтуа шығарған ұстазынан да ары кетіп, мұсылмандардың британдықтармен қандайда бір түрде істесуінің харам екендігін мәлімдеді. Ол британдықтармен істеспеуді әрбір

мұсылманның мойнындағы парызы деп жариялады. Сәйкесінше мұсылмандар Ұлыбританияда жасалған тауарлардан да бас тартуы шарт болатын [11, 45 p.].

Хұсайн Ахмед Мәдани діндері бөлек болса да үнділер мен мұсылмандарды бір ұлысқа (қауым) жатқызды. Себебі оның пікірі бойынша, адамдардың бір ұлысқа жатуы үшін олардың түрлі діндерде болуы кедергі болмайтын. Бұған ол өз ұлттарына уахи жеткізген пайғамбарларды мысалға келтірді. Мәселен Мұхаммед пайғамбардың Мәдина қаласында арабтар мен яһудилерден тұратын ұлыс/қауым құрғанын алға тартты. Тіпті әдетте тек мұсылман елдеріне қатысты қолданылатын үммет идеясы аясын да кеңейтіп, бұл ұғымға басқа дін өкілдері қосыла алатынын мәлімдеді. Оның көзқарасы бойынша, исламдағы миллә (ұлт, ел, қауым) түсінігі ғана тек мұсылмандарды қамтитын. Сондықтан миллә үшін дін маңызды болғанымен, қаум құру үшін маңызды емес еді. Сондықтан ол Үндістаннан Пәкістан мемлекетінің бөлініп шығуына қарсы болды. Ол Үндістанның екіге бөлінуі мұсылмандардың арасында да бөлінушілік туғызады, түптеп келгенде бұл идея мұсылмандардың өз мүддесіне қайшы келеді деп пайымдады [11, 46-47 pp.].

Хұсайн Ахмед Мәданидің үнділер мен мұсылмандардан құралған бір мемлекет идеясы, Үндістанда мұсылмандар тарапынан негізі қаланған тағы бір қозғалыс Мұсылман Лигасының (Muslim League) саяси позициясына қайшы келді. Мұсылман Лигасы үнділер мен мұсылмандарды екі бөлек ұлт ретінде қарастырды, сәйкесінше олардың көзқарасына сай мұсылмандардың өздерінің жеке мемлекеті болуы қажет еді. Бұл идеяны олар ағылшындар Үндістанда билік құрып тұрған уақытта іске асыру шарт деп санады. Мұсылман Лигасы негізінен зайырлы ұстанымдағы мұсылман көсемдер тарапынан басқарылды. Хұсайн Ахмед Мәдани өзінің саяси көзқарасы себебінен

тәуелсіз Пәкістан мемлекетін қолдайтын Мұхаммед Иқбал және Сәйд Әбу-л Ала Маудуди секілді сол заманның танымал интеллектуалдарымен пікір қайшылығына түсті [11, 47 p.].

XX ғасырдың бел ортасында консервативті яһуди дін өкілдерінің Израил мемлекетінің құрылуына қарсы болғаны секілді, деобанди ғұламаларының біраз бөлігі батысшыл білім алған топ тарапынан басқарылатын тәуелсіз Пәкістан мемлекетінің құрылуына қарсылық білдірді. Олар бөлінбеген тұтас Үндістан елінде өмір сүруді, діни қызметтерін сонда жалғастыруды қалады [10, 7 p.].

Деобандық ғұламаларында Мәулана Махмуд Хасан мен Мәулана Хұсайн Ахмед Мәданимен келіспегендер, өзге саяси позицияда болғандар да жоқ емес. Мәселен Мәулана Ашраф Али Тәнуй (1862-1943) және Мәулана Зафар Ахмед Усмани (1892-1974) мұсылмандардың тәуелсіз бөлек мемлекеті болуын қалады. Мәулана Зафар Ахмет Усмани 1945 жылы бір топ ғұламалар тарапынан құрылған Ислам ғұламалары ұйымының (Жәмият Уламай Ислам) негізін қалаушылардың бірі саналады. Бұл ұйым Үндістан ғұламалар ұйымының үнділер мен мұсылмандардан құралған тұтас мемлекет идеясына қарсы шықты [11, 48 p.].

Мәулана Ашраф Али Тәнуй мұсылмандардың Ынтымақтастықтан бас тарту ұйымына қатысуының дұрыс емес екендігін мәлімдеді. Себебі олардың ағылшындармен күресте қолданатын әдіс-тәсілдерінің шарифатқа қайшы келетіні айтылды. Мәселен ағылшын тауарларына бойкот жариялануы, әр дүкеннің кіреберісінде еріктілердің тұруы, олардың сатып алынған ағылшын тауарларының қайтарылып берілуін қадағалауы, дүкеншілерге Ұлыбританиядан әкелінген тауарларды сатуға тыйым салынуы т.с.с. Өйткені ислам құқығы тіпті соғыс жағдайындағы дұшпан елмен де сауда-саттық жасауға рұқсат беретін. Өз кезегінде Мәулана Зафар Ахмед Усмани біріккен үнді-мұсылман

мемлекетінің шарифатқа мүлдем қайшы келетінін мәлімдеді. Зафар Ахмед Усмани мұсылман мен мұсылман емес халық аралас мемлекет құрылатын болса, мұндай жағдайда шарифат бойынша мұсылмандардың көпшілікті құрауы қажеттігін және ол мемлекеттің ислам құқығы мен мәдениетіне сай басқарылуы міндеттілігін баяндады. Өйтпеген жағдайда мұсылмандардың кәпірлердің арасында жұтылып кететіндігін алға тартты. Бұған ол Мұхаммед пайғамбардың мұсылмандар мен мұсылман еместер арасындағы діни шегараның сақталуы қажеттігі жайында айтқан сөздерін дәлел келтірді. Зафар Ахмед Усманидің көзқарасы бойынша, Үндістан мұсылмандарына бөлек тәуелсіз мемлекет керек еді [11, 50 p.].

Ислам ғұламалары ұйымы

Үндістандағы ағылшын билігінің соңғы жылдарында деобандық ғұламалардың азшылық тобы зайырлы мемлекет ұғымына және дінді әрбір адамның жеке ісіне айналдыру идеясына қарсы шықты. Бұл ұстанымдар негізінен үнді ұлтшылдары арасында қолдау тапқан болатын. Осыған орай аталмыш Деобанд ғұламалары Мұсылман Лигасын (Muslim League) қолдау әрі тәуелсіз мұсылман мемлекетін құруды талап ету мақсатында 1945 жылы Ислам ғұламалары ұйымын (Жәмият Уламай Ислам) құрды. 1947 жылы тәуелсіз Пәкістан мемлекеті құрылған кезде, ұйым ғұламалар тарапынан басқарылатын саяси партияға айналды. Олар Пәкістан мемлекетінің - құрушылары көздегендей зайырлы мемлекет пе әлде шарифатқа негізделген Ислам мемлекеті болуы керек пе деген мәселе төңірегінде өзге партиялармен пікірталас жүргізді. Алайда Ислам ғұламалары ұйымы Пәкістанда аса үлкен танымалдылыққа не қолдауға ие бола алмады. Жылдар бойы мемлекетте исламның үстемдік құру керектігін насихаттаудан жалықпады. Былайша айтқанда жұрттың назарын ауда-

ратын, прагматикалық көзқарастарға негізделген тиімді және түсінікті саяси бағдарлама ұсына алмады. Уақыт өте келе Ислам ғұламалары ұйымы партиясы да Пәкістандағы басқа партиялар секілді бірнеше бағытқа бөлінді. Ислам ғұламалары ұйымы өздеріне кішкене болсын саяси салмақ бере алатын әрқандай партиямен одақ құратын. Мәселен 1970 жылдарда олар негізінде социалист партия болған Бхуттоның Пәкістан Халықтық Партиясына (Pakistan People's Party) қарсы Аймақтық Пуштун партиясымен (Pashtun regionalist party) одақ құрды. Ал 1990 жылдарда олар керісінше бұл жолы Бхуттоның батыста білім алған қызы Беназир Бхутта жетекшілік еткен Пәкістан Халықтық Партиясымен саяси альянсқа кірді [10, 12 р.].

Ислам ғұламалары ұйымының ғұламалары көбіне реал саясатқа басымдылық берді деуге болады. Сонымен қатар діндарлар болса да, өзге партиялар секілді жемқорлықтың батпағына батудан аман қалмады. Мысалы, олардың сол кездегі ең танымал лидерлері «Мәулана Дизель» деген лақапқа ие болды. Себебі оның 1990 жылдардағы жанармай контрабандас-на қатысы барлығы айтылатын. Ислам ғұламалары ұйымы партиясы биліктен алыстап, оппозицияға өткеннен кейін «демократия» мен «адам құқығы» деген ұғымдарды жиі қолданатын болды [10, 13 р.].

Ислам ғұламалары ұйымы партиясындағы ғұламалар Дару-л Деобанд медресесімен тығыз байланыста болды. 1980 жылдарда Пәкістанда Деобанди медреселерінің саны күрт өсті. Оларды сол кезеңдегі Пәкістан президенті Зияу-л Хақ консервативті күш ретінде саяси мақсатта өз пайдасына қолданды. Деобанди медреселері тек ел ішіндегі саяси тартыста ғана құрал болып қоймады, сондай-ақ Сауд Арабиясы мен Иран да ықпал бәсекелестігінде оларды өз тараптарына тартуға тырысты. Мінеки осындай саяси-мәдени жағдаят алдағы уақытта пайда болатын Талибан қозғалысының дәнін екті [10, 13 р.].

Жалпы саяси күштер әрқашан жеңімпаз тарапта болғысы келеді. Ислам ғұламалары ұйымы партиясы да осы үрдістен қалыс қалмады. Пәкістанның реалында кім оларға саяси ықпал бере алатын болса (мейлі ол зайырлы не исламшыл топ болсын) соларға қарай шырай танытып отырды. 11 қыркүйек оқиғасынан кейін Ислам ғұламалары ұйымы америкалықтарға қарсы қозғалыстың алдыңғы қатарында болды. Бұндай позиция ұстануына олардың Ауғанстанмен шегарадағы пуштундардың қолдауын сезуі немесе соңында «жеңімпаз тараптың» халықаралық ислами қарулы топтар болатынына сенгендігі негіз болған болуы керек. Сонымен қатар діни партияларға бүйректері бұрмаса да АҚШ-тың сыртқы саясатын ұнатпайтын көпшілік пәкістандықтардың қолдауына ие боламыз деп ойлаған болуы да ықтимал. Қалай болса да 11 қыркүйек террористік актісінен кейін Пәкістандағы антиамериканизм позициясына Ислам ғұламалары ұйымының жетекшілік еткенін байқауға болады. Ал Үндістандағы деобандықтарға келетін болсақ, олар үшін «жеңімпаз тарап» ретінде кейде британ отарлық билігі, кейде Үндістан Ұлттық Конгресі, ал кейде басқа партиялар көрінді [10, 16-17 pp.].

Үндістандағы Ислам ғұламалары ұйымы мен Пәкістандағы Ислам ғұламалары ұйымы секілді деобандилік қозғалыстар әлемді ақ пен қара ретінде көруге бейім болса да, саясатқа келгеде байсалдылық жолын ұстанудан таймады.

Деобандилік негізде туындаған қозғалыстар: Талибан

Деобанди медреселерінің көбеюі 1980 жылдарда соғыстан қашқан 3 миллион ауғанстандық босқынның Пәкістанды паналауымен тұспа-тұс келді. Бұл босқындар арасындағы ер балалардың көбісі шегараға жақын жерде орналасқан медреселерде білім алды. Оларда бұдан басқа таңдау болмады. Әсіресе Пешауарға жақын Ақо-

ра Катак елді мекенінде орналасқан Хаққания Медресесінде көптеген тәліп көсемдері оқыды. Деобанд медреселерінде тәлім алған болашақ тәліптер бойларына Деобанди білім жүйесінің реформистік идеяларын сіңірді. Бұл жолда оларға Ауғанстандағы ерікті арабтар көмектесті. Медреседе оқығандар шариғи үкімдердің орындалуына аса қатты мән беруге дағдыланды. Сонымен қатар олар үйлену тойы және әулиелердің қабірін зиярат ету секілді әдет-ғұрыптарға, аймақта өмір сүретін шиит азшылығының діни ұстанымдарына қарсы болды. Бұған қоса таза қоғам құрудың негізді кілті - әйелдерді қоғамдық өмірден бөлектендіру деп түсінді. Бұлардікі деобандиліктің шектен шыққан түрі еді. Оларға бұндай әсіре консервативті пікірлерді Пәкістандағы Ауған босқындары лагерлерінде пәкістандық ислами партиялар тарапынан жіберілген оқытушылар дәріптеді. Тәліптер мен деобандиліктер шариғи үкімдердің қатаң орындалуы қажеттігін алға тартулары жағынан бір-біріне ұқсайды. Алайда тәліптер болмыстары жағынан пәкістандық деобандықтартан әлдеқайда қатаңдау келеді [10, 13 p.].

Талибан қозғалысы 1994 жылы Ауғанстанда жергілікті саяси күш ретінде пайда болды. Себебі олар халыққа жемқорлық, ұрлық пен зорлық-зомбылыққа қарсы тұра алатын-дығын, оларға тұрақтылық әкеле алатындығын көрсете алды. Оларды Пәкістан билігі қолдай кетті. Себебі пәкістандықтарға Орта Азияға баратын сауда жолдарының тыныш болғандығы қажет еді. Сонымен қатар тәліптердің пайда болуы АҚШ-тың да мүддесінде болды. Өз кезегінде америкалықтар Иран территориясы тысынан Орта Азияға өтетін мұнай құбырларының қауіпсіздігін сақтауды көздеді. Бұған оларға тәліптер көмектесе алатын. Тәліптер белгілі бір саяси идеологияның ықпалымен жүрмегендіктен, қажетті одақтастарды өздері таңдады. Мейлі ол америкалық болсын, не пәкістандық.

Егер мүдделеріне қызмет істейтін болса олар шиит ирандықтармен де жұмыс істесуден бас тартпайтын. Дегенмен көп өтпей-ақ тәліптердің америкалықтардың арақатынасы бұзылды. Бұған ең алдымен Ауғанстанда адам құқықтарының аяққа тапталуы әрі шығыс Африка елдеріндегі АҚШ елшіліктерінің террористік шабуылға ұшырауы себеп болды. Себебі террористік шабуылдарды жасаушылардың басында тұрған Усама бен Ладеннің Ауғанстан жерін паналап жүргендігі, тәліптердің террористік ұйымдармен байланысы бар екендігі тұжырымдалды. Тәліптердің Бен Ладенмен байланыста болуы 11 қыркүйек оқиғасынан кейін олардың саяси билігінің күйреуіне апарды. Бен Ладеннің беделі, ықпалы мен дәулеті өз мақсаттарына жету үшін тәліптерге аса қажет болды. Сонымен қатар Бен Ладеннің антиамериканизм идеясы онсыз да батысқа қарсы көзқараста болған тәліптерден қолдау тапты. Бірақ бір қығызы тәліптер өздерінің идеологиясын ешқашан батыс өркениетіне қарсы құрмады. Олардың негізгі мақсаты Ауғанстандағы билікті қолға алу және осында шариғи негізде мемлекет құру еді. Алайда олардың орта жолда Бен Ладенмен қарым-қатынас құруы америкалықтар тарапынан 2001 жылы биліктен төңкерілулеріне себеп болды [10, 14 p.].

Тәліптердің іс жүзінде Деобанди мектебінің саяси әлеуетін көрсете алғанын айтуға болады. Себебі қазіргі таңға дейін деобандилік негізде құрылған қозғалыстар арасында мемлекеттік билікке қол жеткізе алған тек тәліптер. Олардың 1996-2001 жылдар арасында Ауғанстанда Ислам әмірлігін құруы, артынан АҚШ себебінен үкіметтен қуылуларына қарамастан, араға 20 жыл салып 2021 жылдың тамызында билік тізгінін қайта алуы – олардың саяси идеологияларының өміршеңдігін көрсетеді. Бұл жерде көпшілігі ауылдық аймақтарға тұратын ауған халқының қолдауын да назардан тыс қалдырмау қажет.

Жалпы тәліптер мен Таяу Шығыстан шыққан экстремистер шарифатты ұстану және қоғамдық нормалар мәселесінде бір-біріне ұқсайды. Алайда халықаралық экстремистік ұйымдардың амбициясы жаһанды толық қамтыса, тәліптердің жиһады Ауғанстан аймағымен шектелді. Талибан әл-Қайыда, «Ислам мемлекеті» экстремистік ұйымдары секілді дүниежүзілік халифат құрудан гөрі, белгілі бір аймақты ғана көзге алды. Бір жағынан тәліптер БАҚ-пен қарым-қатынас жасау, пресс-конференциялар ұйымдастыру, министрлер тағайындау, халықаралық ұйымдармен байланыс құру, террористік актілерден бастарту, әйелдерге бұрынғыға қарағанда көбірек құқықтар беру секілді қадамдар жасау арқылы өркениетті түрде ел басқара алатындықтарын дәлелдеуге тырысатыны байқалады. Осының арқасында тіпті көрші кейбір елдер тарапынан жылы қабылданды. Бірақ олардың шынайы келбеті мен саяси әлеуетін уақыт көрсетеді.

Таблиғи Жамағат

Деобанди идеясы аясында пайда болған діни топтардың бірі - таблиғи жамағат. Бұл топ саяси белсенділік пен діни білім алудан гөрі индивидтің жеке өзгерісіне басымдылық береді. Бұны дін арқылы жүзеге асыруды көздейді. Олар үйренудің ең тиімді жолы – үйрету және басқаларды да осыған үгіттеу деп есептейді. Таблиғшылар дәстүрлі діни білім беру жүйесін мақұлдайды әрі сопылыққа жақындықтары бар. Алайда олар білім алудың тек қана медресемен шектеліп қалғанын қаламады, бұл үдерісті медресе тысында да жүргізу керек деп санады. Сондықтан қоғамның түрлі өкілдері арасында діни білімді таратуды көздейді. Таблиғшылардың өздері шыққан Деобанди жүйесінен бір айырмашылығы – олар басқа мұсылмандармен фикһ (ислам құқығы) мәселелерінде пікірталасқа түспеді [10, 8 р.].

Таблиғи жамағат тобының негізі 1920 жылдардың соңында Мәулана

Мұхаммед Иляс Кандлауи (ө. 1944) тарапынан қаланды. Мәулана Мұхаммед Иляс әулеті бұрыннан Деобанди мектебі және оның Сахаранпур қаласындағы Мазахиру-л Улум атты медресесімен тығыз байланыста болатын. Мәулана Мұхаммед Иляс индус діншілдерінің нысанына айналған, діннен алшақ қарапайым мұсылмандарға діни білім беруді мақсат етті.

Мәулана Мұхаммед Иляс өзінің жұмысын діни зорлық-зомбылық жайлаған, саяси күрделі кезеңде бастады. Ол мұсылмандары білім деңгейлеріне қарамастан өзге мұсылмандарды, тіпті ғұламалардың өзін діни әмірлерді орындауға шақыруды насихаттады. Оның дінге шақырудағы негізгі стратегиясы да осы болды. Таблиғи жамағат тобына қосылып, діни уағызға шыққандар Құдайдың өздерін қолдайтынына кәміл сенді. Күнделікті тіршіліктерін тастап, өздерімен пікірлес мұсылмандармен бірге діни уағызға шығу арқылы олар рухани байлық пен тыныштыққа жетеміз деп пайымдады. Уағызға шыққан кейбір таблиғи жамағат топтары физикалық тұрғыдан шабуылға ұшыраса да, зорлыққа зорлықпен жауап беруден бас тартты әрі басқалармен қандайда бір тақырыпта болмасын пікірталасқа түсуден қашты. Олардың жағдайларын ең жақын «су-кун» (тыныштық, бейбітшілік) деген сөз жеткізсе керек. Таблиғи жамағат өкілдері қызметтерінің нәтижесі ретінде жұмаққа кіретіндіктеріне сенетін. Ал су-кун арқылы арғы дүниедегі жұмақтың ұшқынын осы дүниеде сезінетіндей күй кешетін [10, 9 р.].

Таблиғи жамағатшылар құрған жүйе бойынша топ мүшелері бір аптада бір күн, бір айда бір апта, бір жылда 40 күн және өмірлерінде ең болмағанда 120 күн Алланың жолында уағыз-насихат сапарына шығуы қажет. Өз кезегінде әйелдер де әйелдермен немесе күйеулерімен уағыз-насихат сапарларына шыға алады. Таблиғи жамағатшылар діни сапарлар барысында негізінен мешіттерде түнеді. Тіпті уақыт өте келе әлем бойынша олар жиі тоқтайтын мешіттер «Таблиғи

жамағат мешіттері» деп таныла бастады. Таблиғи жамағатта ресми жүйе мен топқа мүшелерді тіркеу тәжірибесі болмағандықтан олардың санын анықтау қиын. XX ғасырдың соңына қарай Пәкістандағы Райкинд, Бангладештегі Тунги қалаларындағы топтың жылдық жиындарына 2 миллионға жуық адам жиналатын. Сонымен қатар Үндістан, Солтүстік Америка, Еуропа мен Ұлыбританияда да топтың аймақтық жиындары мен отырыстары болып тұратынын айта кеткен жөн [10, 9 р.].

Таблиғи жамағат тобы ғұламаларға маңызды рөл береді әрі оларды құрметтейді. Дегенмен олардың сопылыққа қатысты көзқарастары күрделілеу. Таблиғи жамағат өкілдерінің әулиелерге қатысты мәселердің шарифатқа қайшы келетінін пайымдауларына қарамастан, оларда сопылық ұғымы жойылып кеткен жоқ [10, 10 р.].

Таблиғшылар өздерінің қызметтеріне «жиһад» ретінде анықтама береді. Жиһад – әдепкі түрде «қасиетті соғыс» деп аударылады. Ал негізінде сөзбе-сөз «еңбек», «бар күш-жігерін жұмсау» және «күрес» деген мағыналарға келеді. Шарифат бойынша жиһад «үлкен жиһад» және «кіші жиһад» ретінде екіге бөлінеді. Үлкен жиһад дегеніміз – мұсылманның өзін рухани тәрбиелеуі, дінін түзеуі әрі мінез-құлқын жөндеуі болса, кіші жиһад бұл – физикалық күш жұмсау, әскери жорықтар мен шайқасу. Жиһад өзінің осы екі мағынасында да мемлекет деңгейінен өтіп, жаһандық үммет аясын қамтиды. Таблиғи жамағат тобы үлкен жиһадты таңдаған болса да, олар өз ішінде кіші жиһадқа қатысты ұғымдарды қолданудан тартынбайды. Мәселен таблиғшылар өздерінің көшбасшыларын «әмір» деп атайды, ал діни сапарларын «шабуылдау», «жорыққа шығу» деп есептейді. Сонымен қатар олардың көзқарастары бойынша, олардың амал-дарының сауаптары әскери жорық кезіндегідей екі еселенеді. Ал сапар кезінде қайтыс болған кісі шаһид саналады. Жалпы таблиғи жамағат тобының жүйесі бой-

ынша діни уағыз-насихат сапарына шығу – осы топтың әрбір мүшесі үшін бұлжытпай орындалуы керек міндет. Себебі бұл міндетті орындау оның Қиямет күніндегі тағдырын айқындайды. Әскери жиһадшылар да, таблиғшылар да адамның жеке жауапкершілігіне көбірек мән береді. Осы жерде топқа лайцизмнің әсері байқалады. Осылайша (бастапқы кездегі Деобанд қозғалысындағыдай) дін – саясаттан тысқары құбылыс ретінде әр адамның жеке мәселесіне айналды [10, 11 р.].

1980 жылдардың орталарынан бері Пәкістан мен Бангладештің әртүрлі саяси партия жетекшілері таблиғи жамағаттың жылдық жиындарында жүйелі түрде көрініп келеді әрі олар ол жерде ерекше құрметпен қарсы алынады. Мәселен бұрынғы Пәкістан президенті Рафиқ Таррар мен 1996-1999 ж.ж. арасында премьер-министр болған Наваз Шарифтің әкесі Миян Мұхаммед Шарифтің жүйелі түрде таблиғи жамағаттың жиындарына қатысып тұрғандығы баяндалады. Осыған орай кейбір сарапшылар мен саяси тұлғалар аталмыш топтың жасырын саяси ұйым екенін алға тартса, тағы біреулер олардың қарулы топқа айналуға аз қалғандығы туралы пікір өрбітеді. Екінші көзқарас әсіресе Пәкістанда басым. Себебі ол жердегі таблиғшылардың көпшілігі Ауғанстанға жақын шегара аймақтардан шыққан [10, 17 р.].

Таблиғи жамағаттың терроризмге байланысы

Таблиғи жамағат діни уағыз-насихатпен айналысуды өздерінің негізгі мақсаты етіп алды. Сондықтан олар уақыт өте келе «тыныш діни қозғалыс» деген репутацияға ие болды. Алайда өздерін осы топқа жатқызатын немесе жамағатқа қатысы бар кісілердің террористік іс-шаралар ұйымдастыру фактілері де анықталған. Мәселен:

- 2001 жылы Ричард Рейд (Richard Reid) есімді кісінің аяқ киімі арқылы ұшаққа бомба алып кіріп, ұшақты жарып жіберуге тырысуы;

- 2022 жылы Жозе Падилла (Jose Padilla) есімді кісінің Нью-Йорк қаласында қолдан бомба жасауға әрекеттену оқиғасы;

- 2008 жылы Барселондағы террористік акті;

- 2001 жылы талибандар қатарына қосылған АҚШ азаматы Джон Уолкердің (John Walker) ұсталуы. Бұл кісі 1998 жылы діни білімін тереңдету үшін таблиғшылармен бірге Пәкістанға барған болатын. Артынан тәліптер қатарына қосылған;

- Таблиғи жамағат тобына жататын АҚШ-тағы радикалды мұсылмандардың өз елдерінде террористік іс-шаралар ұйымдастыруды жоспарлағаны жайлы фактілер тілкелген;

- 1995 жылы сол кездегі Пәкістан премьер-министрі Беназир Бхуттоның үкіметіне қарсы әскери төңкеріс ұйымдастырушылардың бір бөлігі таблиғшылар екендігі анықталған.

Дегенмен Таблиғи жамағаттың ресми доктринасы болмаса да, олардың жалпы ұстанымдарына зорлық-зомбылық қолдану және адамдарды дінге мәжбүрлеу қайшы екенін айта кеткен жөн.

Қорытынды

Діни білім беруді жандандыру мақсатында құрылған Дару-л Деобанд мектебі үшін саясат басты меже болған жоқ деп айта аламыз. Олардың өздері де саясатқа қорғану үшін араласқандықтарын алға тартады [9, 271 б.]. Дару-л Деобандты құрушылар негізінен Үнді субконтинентінде дінді сақтап қалуды, сәйкесінше ең бірінші ретте осында білім ошақтарын салуды көздеді. Уақыт өте келе бұл жобалары қарқын алып, Дару-л Деобанд білім жүйесі көрші мемлекеттерге де өте бастады. Бір жағынан деобандықтардың саясатқа араласпай шетте қалулары да мүмкін емес-ті. Ағылшындарға қарсы ұлт азаттық күрес белең алып, үнділер мен мұсылмандардың келекшектері шешіліп жатқан кезеңде деобандық ғұламалардың да өз тараптарын

таңдауларына тура келді. Деобандық ғұламалардың бір бөлігі үнділер мен мұсылмандардың бір мемлекетте өмір сүргенін қаласа, екінші (көпшілік) бір бөлігі мұсылмандарға жеке тәуелсіз мемлекет керектігі жағында болды. Соңында екінші көзқарастағылардың жеңіп кеткенін көруге болады. Жалпы айтқанда деобандықтар XX ғасырдың бірінші жартысындағы үнді-мұсылман ұлт азаттық күресінде маңызды рөл ойнады. Бұл белсенділіктерін олар негізінен Үндістан ғұламалары ұйымы мен Мұсылман лигасы қозғалыстары аясында жүзеге асырды. Дегенмен Пәкістан мен Үндістан екіге бөлінгеннен кейінгі кезеңге қарайтын болсақ, Пәкістандағы деобандық ғұламалардың саясатқа белсенді түрге араласуын жалғастырғанын, ал Үндістандағы деобандықтардың саясаттан ақырын-ақырын шетке ығысқанын көреміз. Олар сондағы мұсылмандардың мүдделерін қорғаудың ең тиімді жолы саяси пассивизм деп шешкен болса керек.

Деобандықтар саясатта ешқашан белгілі бір позицияны ұстанбады. Көбіне реал саясатқа қарай бой түзеді деуге болады. Бұл деген сөз – идеологияға қарай емес, мүдделерге қарай одақтар құру, ынтымақтастық жасау. Олар саясатты зайырлылық негіздерге жатқызды. Ал дін - де юре болмаса да, де факто әрбір адамның жеке ісі, жеке алаңы болып қалды. Қысқаша айтқанда деобандилік негізде құрылған қозғалыстар өз заманының саяси жағдаятына қарай иіледі, соған бейімделгіш келеді немесе мүлдем саясаттан аулақ болады. Мәселен тәліптер көпұлтты Ауған елінде биліктерін құрды және мүддесіне жарамды кез келген елмен яки саяси топпен одақ құруға дайын болды. Пәкістандағы Ислам ғұламалары ұйымы партиясы да елдегі саяси шындыққа қарай әрекет жасады. Өз кезегінде Үндістандағы деобандиліктер мен таблиғшылар жергілікті билікпен жақсы қарым-қатынас құруға ұмтылды. Себебі билікпен дұрыс қарым-қатынаста болу

оларға кездесулер ұйымдастыру үшін рұқсат алуға, визаға тапсыруға және жалпы қауіпсіздіктерін қамтамасыз ету үшін қажет еді.

Талибан мен таблиғи жамағатқа келетін болсақ, бұларды деобандық ғұламалардың тікелей жоспарлауы және қатысуымен пайда болған ұйымдар деп айту қиын. Деобандилік идея аясында, бірақ Дару-л Улум Деобандтан тәуелсіз түрде құрылған қозғалыстар деуге болады. Екі топтың да идеялық тұрғыдан бір қайнарға жататындығына қарамастан, ұстанған бағыттары әртүрлі. Мәселен, тәліптер әу бастан-ақ саяси ұйым ретінде пайда болса, таблиғи жамағат керісінше өздерін саясаттан алыс ұстауға тырысты әрі діни уағыз-насихат жасау мақсатында құрылды. Талибан қозғалысы Ауғанстан территориясында Ислам әмірлігін құруды көздеген аймақтық күш болса, таблиғи жамағат Үндістанда пайда болып, бара-бара халықаралық миссионерлік ұйымға айналды. Екеуі де байыпты қозғалыстар ретінде көрінуге тырысуларына қарамастан, радикалды іс-шараларға қатыстылықтары әлсін-әлсін БАҚ беттеріне шығып тұрады. Бұл тақырыпта көбінесе талибан қозғалысы жиі көзге түседі.

Қорыта айтқанда, Деобанди ғұламалары бірыңғай ханафи мәзһабын ұстанып, матуриди ақидасында болса да саясатқа келгенде олардың арасында плюрализм басым болғандығын анық байқаймыз. Жалпылай сараптайтын болсақ деобандықтар, тәліптер мен таблиғшылар өздерінің айналасымен үйлесім табуға, туындаған мәселелерге прагматикалық жауап табуға тырысты. Ал деобандилік негізде құрылған қозғалыстар мен ұйымдардың экстремизм мен зорлық-зомбылыққа байланысы болуы жалпы заңдылықтан тысқары дүниелер деуге келеді.

Әдебиеттер тізімі

1 Barbara Daly Metcalf. Islamic Revival in British India: Deoband 1860-1900. - Princeton, NJ, Princeton University Press, 1982. - P. 32.

2 Encyclopedia of India. P.N. Chopra. Prabha Chopra. Agam prakashan. - Delhi, 1988. - Vol. I. - P. 101.

3 Мұхаммед Ариф Жәмил әл-Қасими әл-Мүбарак Фаури. Ләмхә ән әл-Жәмифа әл-Исламиһа // Дәру-л Улум Диубанд уә Мәнәхижиһа уә мәқарратиһа әд-Дирәсийа. - Деобанд, 2015.

4 Azmi Özca. İslam Ansiklopedisi. - 8 cilt. - S. 554.

5 Barbara D. Metcalf. Deoband // Encyclopedia of Islam and the Muslim World. - New York, 2004. - Vol. I. - P. 176.

6 Muhammadullah Khalili Qasmi. Madrasa Education: Strength and Weakness. - Pp. 5-6.

7 Lini S. May. The Evolution of Indo-Muslim Thought. - Lahore, 1970. - P. 124.

8 Ebrahim Moosa. Deobandis in Africa // The Encyclopedia of Islam Three. - Leiden. - 2015. - №5. - P. 105.

9 Әл-Мұқри Мұхаммед Таййыб. Улама Диубанд Иттижаһиһум әд-Дини уә Мизәжуһум әл-Мәзһәби. - Деобанд, 2012. - 279-280 бб.

10 Barbara Metcalf. Traditionalist Islamic Activism // Deoband. Tablighs and Talibs. - Leiden, 2002. - P. 7

11 Myra Hamid. The Political Struggles of the Ulama of Dar-ul-Uloom Deoband: Identifying and operationalizing the traditionalist approach to politics. Master of Arts thesis. - University of Maryland. - 2005. - P. 39.

Transliteration

1 Barbara Daly Metcalf. Islamic Revival in British India: Deoband 1860-1900. - Princeton, NJ, Princeton University Press, 1982. - P. 32.

2 Encyclopedia of India. P.N. Chopra. Prabha Chopra. Agam prakashan. - Delhi, 1988. - Vol. I. - P. 101.

3 Muhammed Arif Zhamil al-Qasimi al-Mubarak Fauri. Lamha an al-Zhamiga al-Islamiya [Overview of the Islamic University] // Daru-l Uloom Deoband ua Manahizhiha ua maqarratiha ad-Dirasiya. - Deoband, 2015. (in Arabic)

4 Azmi Özcan. İslam Ansiklopedisi [Encyclopedia of Islam]. 8 cilt. - S. 554. (in Turkish)

5 Barbara D. Metcalf. Deoband // Encyclopedia of Islam and the Muslim World. - New York, 2004. - Vol. I. - P. 176.

6 Muhammadullah Khalili Qasmi. Madrasa Education: Strength and Weakness. - Pp. 5-6.

7 Lini S. May. The Evolution of Indo-Muslim Thought. - Lahore, 1970. - P. 124.

8 Ebrahim Moosa. Deobandis in Africa // The Encyclopedia of Islam Three. - Leiden. - 2015. - №5. - P. 105.

9 Al-Muqri Muhammad Taiyb. Ulama

Deoband Ittihazuhum ad-dini ua mizazhuhum al-mazhabi [Deoband scholars towards their religious and doctrinal temperament]. - Deoband, 2012. - 279-280 bb. (in Arabic)

10 Barbara Metcalf. Traditionalist Islamic Activism // Deoband. Tablighs and Talibs. - Leiden, 2002. - P. 7

11 Myra Hamid. The Political Struggles of the Ulama of Dar-ul-Uloom Deoband: Identifying and operationalizing the traditionalist approach to politics. Master of Arts thesis. - University of Maryland. - 2005. - P. 39.

АВТОРЛАР ЖАЙЛЫ АҚПАРАТТАР

- Бурханадин Шарафутдинұлы Абдилхақим* PhD, Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті университеті, Алматы, Қазақстан. Burhanhakim01@gmail.com
- Қайрат Құрманбаев* Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті университетінің проректоры, PhD, Алматы, Қазақстан. www.kairatk.kz@gmail.com
- Рашид Сражович Мухитдинов* доцент м.а., филология ғылымдарының кандидаты, Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті университеті, Алматы, Қазақстан. mukhitdinov.rashid@gmail.com
- Асқар Болатбекович Ақимханов* қауымдастырылған профессор, PhD, Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті университеті, Алматы, Қазақстан. akimhan.ilyas@gmail.com
- Бурханадин Шарафутдинұлы Абдилхақим* PhD, Египетский университет исламской культуры Нур-Мубарак, Алматы, Казахстан. Burhanhakim01@gmail.com
- Қайрат Курманбаев* проректор Египетского университета исламской культуры Нур-Мубарак, PhD, Алматы, Казахстан. www.kairatk.kz@gmail.com
- Рашид Сражович Мухитдинов* и.о. доцент, кандидат филологических наук, Египетский университет исламской культуры Нур-Мубарак, Алматы, Казахстан. mukhitdinov.rashid@gmail.com
- Асқар Болатбекович Ақимханов* ассоциированный профессор, PhD, Египетский университет исламской культуры Нур-Мубарак, Алматы, Казахстан. akimhan.ilyas@gmail.com
- Burkhanadin Abdilkhakim* PhD, Egyptian University of Islamic Culture Nur-Mubarak, Almaty, Kazakhstan. Burhanhakim01@gmail.com
- Kairat Kurmanbayev* Vice-rector of the Egyptian University of Islamic Culture Nur-Mubarak, PhD, Almaty, Kazakhstan. www.kairatk.kz@gmail.com
- Rashid Mukhitdinov* Acting Assistant Professor, Candidate of Philological Sciences, Egyptian University of Islamic Culture Nur-Mubarak, Almaty, Kazakhstan. mukhitdinov.rashid@gmail.com
- Askar Akimkhanov* Associate Professor, PhD. Egyptian University of Islamic Culture Nur-Mubarak, Almaty, Kazakhstan. akimhan.ilyas@gmail.com